

بررسی تأثیر مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران

مهدی سبحانی‌نژاد*

زهرا امیری**

چکیده

هدف محققان از این پژوهش بررسی چگونگی تأثیر و جوهی از مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان، برحسب ابعاد سه‌گانه نگرش اسلامی - ایرانی، بوده است و برای نیل به این مقصود تلفیقی از روش‌های تحلیل اسنادی، قوم‌نگاری، و تحلیل محتوای کیفی به کار گرفته شده است؛ پنج مدرسه و سی دانش‌آموز به صورت هدف‌مند (با معیار زنجیره‌ای شاخص) انتخاب و از ابزارهای مصاحبه نیمه‌رهنمودی، مشاهده از نوع مشارکتی، و فرم فیش‌برداری استفاده شده است. تحلیل یافته‌ها در سه مرحله کدگذاری باز، محوری، و گزینشی انجام گرفته است.

یافته‌های تحقیق گویای آن است که مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان بررسی شده بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان در سه بعد شناختی، عاطفی، و رفتاری مؤثر بوده است و تأثیرات مذکور در دو وجه مثبت و منفی رخ داده که در قالب جداول مربوط بحث شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: برنامه درسی پنهان، بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی، نگرش، دوره متوسطه، تهران.

* دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه شاهد تهران (نویسنده مسئول) sobhaninejad@shahed.ac.ir

** کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه شاهد تهران amiri.z2012@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۲/۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۳/۲۵

۱. مقدمه

برنامه‌دستی پنهان از مباحث مهم عرصه آموزش است و ضرورت طرح آن گویای توجه به مفاهیمی است که دانش‌آموزان با حضور در مدرسه تجربه می‌کنند (حداد علوی، عبدالمهدی، و احمدی، ۱۳۸۶: ۳۵)؛ این تجارب در برنامه‌دستی رسمی تصریح نشده‌اند (Jiamei and Halstead, 2009: 2264) و، به باور اغلب صاحب‌نظران، از جو حاکم بر مدرسه تأثیر می‌پذیرند (Sari and Doganay, 2009: 927). صاحب‌نظران گوناگونی، با عبارات و تعاریف گوناگون، به اهمیت نقش جو مدرسه در شکل‌گیری برنامه‌دستی پنهان آن اشاره کرده‌اند، برای نمونه به دیدگاه آسبروکس (Ausbrooks) اشاره می‌شود؛ آسبروکس (۲۰۰۰) برنامه‌دستی پنهان را بدنه دانشی می‌داند که دانش‌آموزان آن را از طریق حضور در محیط مدرسه درک می‌کنند. وی برنامه‌دستی پنهان را ناشی از پیام‌های ضمنی در جو اجتماعی محیط مدرسه می‌داند که اگرچه نانوشته‌اند ولی درک می‌شوند (مهرام و همکاران، ۱۳۸۵: ۴) و بیش‌ترین تأثیر را بر ارزش‌ها و عواطف دانش‌آموزان می‌گذارند (کاظمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۳۰). به عبارت دیگر، جو مدرسه عامل مهمی است که هم در چگونگی تحقق اهداف مدرسه و هم در فرایند کسب ارزش‌های گوناگون نقشی کلیدی دارد (Sari and Doganay, 2009: 927).

محققان در این پژوهش، هم‌سو با تعریف سعیدی و کیانی‌نژاد (۱۳۷۹: ۴۶)، برنامه‌دستی پنهان را آموخته‌های تصریح‌نشده‌ای می‌دانند که با قرار گرفتن دانش‌آموز در جو و محیط مدرسه برای وی ایجاد می‌شود که ممکن است قصدشده یا قصدنشده باشد؛ نگارندگان در این تحقیق چشم‌اندازی کارکردگرا را برای آن تجارب متصور هستند.

مربیان کارکردگرا، مطابق با دیدگاه لینچ (Lynch, 1989)، مدارس را به‌مثابه بستری در نظر می‌گیرند که دانش‌آموزان از طریق آن هنجارهای اجتماعی، ارزش‌ها، و مهارت‌های مورد نیاز زندگی در جامعه را یاد می‌گیرند (Skelton, 1997)؛ با در نظر داشتن دیدگاه جکسون (Jackson, 1990) و دربین (Dreeben, 1968) می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که «تجارب اجتماعی مدارس» دانش‌آموزان را قادر می‌سازد تا هنجارها و ویژگی‌هایی را بیاموزند که برای زندگی‌شان در بزرگسالی ضروری است (Sari and Doganay, 2009: 927).

محققان در این پژوهش، با در نظر داشتن چشم‌اندازی کارکردگرا نسبت به برنامه‌دستی پنهان، بر این باورند که محیط مدرسه عاملی مهم در انتقال، درونی شدن، و ساخت ارزش‌های گوناگون در وجود دانش‌آموزان است که از جمله آن‌ها می‌توان به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی هم‌سو یا ناهم‌سو با هویت اسلامی - ایرانی اشاره کرد. هویت اسلامی - ایرانی را می‌توان برآیند درونی شدن آموزه‌های اسلامی - ایرانی در فرد دانست. آموزه‌های اسلامی - ایرانی محصول فرایند «هم‌سویی» آموزه‌های فرهنگ تاریخی ایران با آموزه‌های اسلام هستند (میرزاحمدی، ۱۳۸۷) و معیار این فرایند نیز اسلام (صنیع اجلال، ۱۳۸۴: ۹۳-۹۴) است. پی‌گیری و درونی‌سازی

آموزه‌های اسلامی - ایرانی در ابعاد و عرصه‌های مختلف فردی همان تحقق هویت اسلامی - ایرانی است. ابعاد متعدد هویت اسلامی - ایرانی متشکل در افراد را می‌توان در پنج بعد دینی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، و سیاسی خلاصه کرد. در پژوهش حاضر هویت اسلامی - ایرانی در «بعد اجتماعی» آن بررسی شده است. بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی متشکل از مجموعه‌ای از دانستنی‌ها، ارزش‌ها، هنجارها، و رفتارهای عملی اجتماعی برآمده از آموزه‌های اسلامی - ایرانی است. چنانچه دانش‌آموزان این مجموعه را درک کنند (پذیرش سطح‌شناختی)، به سمت آن گرایش پیدا کنند (پذیرش سطح عاطفی)، و آن را مبنای عمل خود قرار دهند (پذیرش سطح رفتاری) آن‌گاه بعد اجتماعی آموزه‌های اسلامی - ایرانی را به طور جامع می‌پذیرند و این اتفاق برآیندی را برای آن‌ها به همراه دارد که محققان در پژوهش حاضر آن را «هویت‌یافتگی اسلامی - ایرانی در بعد اجتماعی» می‌دانند. به بیان دیگر، بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی تجلی بعد اجتماعی آموزه‌های اسلامی - ایرانی است که منوط به پذیرش جامع آن است. بعد اجتماعی را می‌توان روابط اجتماعی فرد در ارتباط با نظام کلان اجتماعی دانست (ابوالحسنی، ۱۳۸۷: ۱۴)؛ هر فرد از طریق محیطی اجتماعی، که به آن تعلق دارد، هویت خود را می‌سازد (صنیع اجلال، ۱۳۸۴: ۱۰۸).

منظور از بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی این است که افراد، در ارتباط با جامعه‌ای که عضو آن هستند، با مسائل و سؤالاتی مواجه می‌شوند و اگر بتوانند پاسخ آن‌ها را با استفاده از آموزه‌های فرهنگ اسلامی - ایرانی بیابند، و این توانایی را داشته باشند که فعالیت‌های خود را، در ارتباط با مسائل جامعه، با توجه به آموزه‌های مذکور ساماندهی کنند، در بعد اجتماعی «فردی با هویت اسلامی - ایرانی» خواهند بود. بعد اجتماعی در نظر گرفته‌شده برای هویت اسلامی - ایرانی در راستای نظرهای محققانی چون زهیری (۱۳۸۹)، ابوالحسنی (۱۳۸۷)، اکبری و عزیز (۱۳۸۶)، شمشیری و نوشادی (۱۳۸۶)، و صنیع اجلال (۱۳۸۴) قرار گرفته است.

بررسی بعد اجتماعی در این پژوهش ناظر بر سطوح سه‌گانه شناختی، عاطفی، و رفتاری است و این بعد با چشم‌اندازی کلی (یعنی آگاهی، گرایش، و پای‌بندی عملی دانش‌آموزان به برخی رفتارهای هم‌سو با بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی) بررسی شده است. به عبارت دیگر، نظر به این‌که رویکرد پژوهش به موضوع هویت برحسب نگرش اسلامی - ایرانی بوده است از همین رو به بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی، مبتنی بر ساختار سه‌گانه نگرش، پرداخته است. این نگرش، با توجه به دیدگاه بهنر و وانک (۱۳۸۴: ۱۷)، دربرگیرنده وجوه شناختی، عاطفی، و رفتاری در دانش‌آموزان است. دانش‌آموز هویت‌یافته اسلامی - ایرانی، در بعد اجتماعی، دارای مجموعه‌ای از شناخت‌ها، عواطف، و رفتارهای عملی مرتبط یا متعلق به مبانی اسلامی و ایرانی در حوزه زندگی و تعاملات بین‌فردی و اجتماعی است.

در پژوهش حاضر اثرگذاری وجوه پنهان عوامل مدرسه‌ای (مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان) بر آن دسته از واکنش‌ها و پاسخ‌های دانش‌آموزان بررسی می‌شود که مرتبط با ارزش‌ها، هنجارها و ناهنجارها، مسائل، و حتی

۸۶ بررسی تأثیر مؤلفه‌های برنامه‌دستی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی ...

فعالیت‌های اجتماعی هستند که به طور خلاصه بعد اجتماعی محسوب می‌شوند.

محققان در این پژوهش در نظر دارند آثار پنهان و جوهی از زمینه‌های آموزشی را بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه بررسی کنند یعنی هدف اصلی بررسی آثار پنهان عوامل مدرسه‌ای مرتبط با بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی و چگونگی اثرگذاری آن‌هاست؛ وجه پنهان عوامل آموزشی، به سبب این‌که دیده نمی‌شوند و در برنامه‌دستی رسمی تصریح نمی‌شوند، آثار مثبت و منفی بی‌شماری بر وجوه مختلف زندگی دانش‌آموزان و از جمله هویت‌یافتگی آن‌ها دارند. مسئله هویت‌یابی و هویت‌سازی برای دانش‌آموزان در شرایط دنیای امروز (با توجه به کثرت منابع ارائه‌کننده ارزش‌ها و هنجارها، ارائه تصاویر گوناگون از فرهنگ و سنت‌های گذشته، و مواجهه با فرهنگ و اندیشه‌های خارج از جامعه) از اهمیتی بیش از پیش برخوردار است (اکبری و عزیزی، ۱۳۸۶: ۲۷۹) و حتی ممکن است به بحران هویت دانش‌آموز منجر شود که به دنبال آن بستر پذیرش بی‌چون و چرای هر آن چیزی، که فراسوی مرزهای ملی است، فراهم می‌شود؛ در این شرایط است که زمینه هرگونه رفتار نابهنجار پدید می‌آید (علیزاده و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۸۳).

از این رو، محققان پژوهش، با در نظر داشتن اهمیت مسئله هویت، از میان عوامل اجتماعی مؤثر بر هویت دانش‌آموزان بر عامل «مدرسه» متمرکز شده‌اند (لطف‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۳۰-۱۳۳) و از میان کارکردهای آشکار و پنهان عوامل مدرسه‌ای نیز وجه پنهان این کارکردها را، که اثری ماندگارتر از برنامه‌دستی رسمی دارد (ملکی، ۱۳۸۹: ۸۵)، بررسی کرده‌اند. به عبارت دیگر، مسئله اساسی در پژوهش حاضر بررسی تأثیر مؤلفه‌های برنامه‌دستی پنهان (معلم، دانش‌آموزان، روش تدریس، ارزش‌یابی، محتوا، قوانین و مقررات، و مکان فیزیکی مدارس) بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر مدارس دوره متوسطه شهر تهران است؛ این تأثیرات تاکنون، با این دقت و جزئیات، مورد توجه محققان نبوده است.

۲. سوالات پژوهش

۱. تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه معلم در برنامه‌دستی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟
۲. اثرپذیری مثبت و منفی مؤلفه دانش‌آموز از برنامه‌دستی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟
۳. تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه روش تدریس در برنامه‌دستی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟
۴. تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه ارزش‌یابی در برنامه‌دستی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟

۵. تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه محتوای برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟
۶. تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه قوانین و مقررات در برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟
۷. تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه مکان فیزیکی در برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟

۳. روش‌شناسی پژوهش

رویکرد پژوهش حاضر کیفی با تلفیقی از روش‌های توصیفی - تحلیلی از نوع اسنادی - کتابخانه‌ای (در مرحله بررسی متغیر دوم پژوهش)، قوم‌نگاری و مصاحبه‌پژوهی (در مرحله اجرای پژوهش و گردآوری اطلاعات)، و تحلیل محتوای کیفی (در مرحله تحلیل یافته‌ها) است که با نمونه‌گیری هدفمند (با معیار زنجیره‌ای شاخص)^۱ روی پنج مدرسه و سی دانش‌آموز انجام شده است. اطلاعات مورد نیاز با استفاده از ابزارهای مصاحبه (از نوع نیمه‌رهنمودی)، مشاهده (مشارکتی)، و فرم فیش‌برداری اسناد و مدارک مرتبط با پژوهش به دست آمده است. تحلیل یافته‌ها بر مبنای تحلیل محتوای کیفی انجام شده و کدگذاری یافته‌ها^۲ در سه مرحله کدگذاری باز، محوری، و گزینشی (استراس و کربین، ۱۳۹۰: ۵۸) صورت گرفته است. اعتبار و اعتمادپذیری یافته‌ها از طریق تکنیک‌هایی چون کنترل اعضا، اجماع سه‌سویه، بازنگری ناظرین، و انجام مصاحبه‌ها توسط پژوهش‌گر تأمین شده است. جامعه مورد بررسی، نمونه، و روش‌های نمونه‌گیری در جدول ۱ ذکر شده‌اند.

جدول ۱. مراحل گوناگون انجام فرایند پژوهش: جامعه، نمونه، حجم نمونه، و روش نمونه‌گیری.

نمونه‌گیری از گروه‌های مورد (sampling groups of cases)		روش نمونه‌گیری	کلیه اسناد، مدارک، و منابع مرتبط با متغیر دوم	جامعه مورد بررسی پژوهش قبل از فرایند اجرا (بررسی متغیر دوم)
نمونه‌گیری موردی (case sampling) بر اساس رسیدن به اشباع یافته‌ها				
۲۵ مقاله و ۱۰ کتاب		حجم نمونه		
زنجیره‌ای با معیار شاخص		روش نمونه‌گیری	مدارس (مصاحبه و مشاهده)	جامعه مورد بررسی پژوهش
۵ مدرسه		حجم نمونه		
۴ نفر	زنجیره‌ای با معیار شاخص	روش نمونه‌گیری	دانش‌آموزان (مصاحبه و مشاهده)	مرحله فرایند اجرا
۲ نفر	دست‌رسی آسان ^۳			

۶ نفر	زنجیره‌ای با معیار شاخص شرق		مشاهده)	
۶ نفر	زنجیره‌ای با معیار شاخص مرکز			
۶ نفر	زنجیره‌ای با معیار شاخص غرب			
۴ نفر	زنجیره‌ای با معیار شاخص جنوب			
۲ نفر	دست‌رسی آسان			
۳۰ دانش‌آموز		حجم نمونه		
نمونه‌گیری موردی		روش نمونه‌گیری	مشاهده	
موارد حساس و برجسته		حجم نمونه		
نمونه‌گیری موردی بر اساس تکمیل و اثبات یافته‌ها		روش نمونه‌گیری	اسناد مرتبط	
۲ سند و ۱ کتاب		حجم نمونه		
نمونه‌گیری از اطلاعات (material sampling) بر اساس دلالت جامع بر موضوع		روش نمونه‌گیری	کلیه متون، مصاحبه‌های پیاده‌شده، و مشاهدات ثبت‌شده	جامعه مورد بررسی پژوهش پس از فرایند اجرا (مرحله توصیف)
موارد حساس و برجسته		حجم نمونه		
نمونه‌گیری از اطلاعات بر اساس گردآوری کامل موارد مرتبط		روش نمونه‌گیری	کلیه متون، مصاحبه‌های پیاده‌شده، و مشاهدات ثبت‌شده	جامعه مورد بررسی پژوهش پس از فرایند اجرا (مرحله تحلیل)
تمام موارد		حجم نمونه		
نمونه‌گیری از درون اطلاعات (sampling within the material) بر اساس موارد حساس و برجسته		روش نمونه‌گیری	کلیه متون، مصاحبه‌های پیاده‌شده، و مشاهدات ثبت‌شده	جامعه مورد بررسی پژوهش پس از فرایند اجرا (مرحله تفسیر)
موارد حساس و برجسته		حجم نمونه		
نمونه‌گیری بازنمودی (presentational sampling) بر اساس به اشباع رسیدن توضیح موضوع به مخاطب		روش نمونه‌گیری	کلیه متون، مصاحبه‌های پیاده‌شده، و مشاهدات ثبت‌شده	جامعه مورد بررسی پژوهش پس از فرایند اجرا (مرحله ارائه یافته‌ها)
تا حد اشباع درک مخاطب		حجم نمونه		

از آنجا که پژوهش به بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان پرداخته است، و با هدف بررسی تأثیر هر مؤلفه پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان، ابعاد سه‌گانه اثرگذاری در سه قلمرو شناختی، عاطفی، و رفتاری تحلیل شده است تا موضوع با دقت بیشتری بررسی شود. برای پوشش موضوع در مقاله حداکثر اختصار رعایت شده است. گفتنی است که، در اصل پژوهش، جداول به تفکیک شناختی، عاطفی، و رفتاری تنظیم شده‌اند لذا، برای شفاف‌سازی ذهن مخاطب از نحوه حصول کدهای گزینشی، یک نمونه از جداول کامل اصل گزارش تحقیقاتی در پیوست درج شده است.

۴. بررسی سؤال‌های پژوهش

۱.۴ تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه معلم در برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟

۱.۱.۴ تأثیر مثبت مؤلفه معلم در برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

جدول ۲. کدهای گزینشی اثر پنهان مثبت معلم و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

مثبت			
کدهای گزینشی اثر پنهان معلم	فراوانی	چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان	
صحبت‌های اجتماعی غیر رسمی معلم	۹	شناختی	تکمیل آگاهی‌های دانش‌آموز از مسائل اجتماعی
توانایی علمی معلم برای گفت‌وگوهای اجتماعی دوستانه با دانش‌آموز	۱		اصلاح فهم دانش‌آموز از مسائل اجتماعی
دل‌نشین، دوستانه، و مشوقانه بیان شدن مسائل اجتماعی از سوی معلم	۶	عاطفی	گرایش بیشتر دانش‌آموز به مسائل اجتماعی
رفتار مؤدبانانه، صمیمانه، محترمانه، مدبرانه، و پسندیده معلم	۴۸	رفتاری	اصلاح رفتارهای اجتماعی در دانش‌آموز
اقدام عملی معلم در خصوص آراستگی ظاهری	۵		بهبود رفتارهای اجتماعی دانش‌آموز
منظم، دقیق، و با برنامه بودن معلم	۸		تکمیل رفتارهای اجتماعی در دانش‌آموز

۹۰ بررسی تأثیر مؤلفه‌های برنامه‌دستی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی ...

تکوین رفتارهای اجتماعی در دانش‌آموز	۱	نظرخواهی معلم از دانش‌آموز
تکوین رفتارهای اجتماعی در دانش‌آموز	۱	متعهد بودن معلم به انجام صحیح وظایف

جدول ۲ نشان می‌دهد که با توجه به اظهارات دانش‌آموزان در حوزه تأثیر مثبت معلم بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان در حیطه شناختی، دو کد گزینشی «صحبت‌های اجتماعی غیر رسمی معلم» و «توانایی علمی معلم جهت گفت‌وگوهای اجتماعی دوستانه با دانش‌آموز» حاصل شد که موجب تکمیل آگاهی و اصلاح فهم دانش‌آموز از مسائل اجتماعی می‌شود. در حیطه عاطفی تأثیر کد گزینشی «دل‌نشین، دوستانه، و مشوقانه بیان شدن مسائل اجتماعی از سوی معلم» نشان‌دهنده افزایش گرایش دانش‌آموز به مسائل اجتماعی بود. در حیطه رفتاری نیز پنج کد گزینشی «رفتار مؤدبانه، صمیمانه، محترمانه، مدبرانه، و پسندیده معلم»، «اقدام عملی معلم در خصوص آراستگی ظاهری»، «منظم، دقیق، و با برنامه بودن معلم»، «نظرخواهی معلم از دانش‌آموز»، و «متعهد بودن معلم به انجام صحیح وظایف» به دست آمد که موجب اصلاح، بهبود، تکمیل، و تکوین رفتارهای صحیح اجتماعی در دانش‌آموز می‌گردد.

۲.۱.۴ تأثیر منفی مؤلفه معلم در برنامه‌دستی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

جدول ۳. کدهای گزینشی اثر پنهان منفی معلم و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

منفی		
کدهای گزینشی اثر پنهان معلم	فراوانی	چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان
ناتوانی علمی معلم برای پاسخ مستدل به سؤال اجتماعی دانش‌آموز	۳	شناختی انحراف ادراک دانش‌آموز از مسائل اجتماعی
آمرانه و جانب‌دارانه طرح شدن مسائل اجتماعی از سوی معلم	۷	اجتماعی کاهش اشتیاق دانش‌آموز به مسائل اجتماعی
انگیزه اجتماعی نداشتن معلم	۴	عاطفی کاهش انگیزه اجتماعی دانش‌آموز
تشویق رفتارهای غلط دانش‌آموز	۱	رفتارهای صحیح اجتماعی کاهش رغبت دانش‌آموز به رفتارهای صحیح اجتماعی
رفتار نامناسب و پرخاش‌گرانه معلم	۳۱	رفتاری تخریب رفتارهای اجتماعی دانش‌آموز
منظم نبودن معلم	۱	تزلزل رفتارهای صحیح اجتماعی

دانش آموز			
کج روی رفتارهای اجتماعی دانش آموز		۵	پاسخ گو نبودن به سؤال اجتماعی دانش آموز
تنزک فعالیت های اجتماعی دانش آموز		۱	اظهارات بیش از حد معلم در زمینه مسائل اجتماعی

جدول ۳ نشان می دهد که اظهارات دانش آموزان در حوزه تأثیر منفی معلم بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان در حیطه شناختی منجر به ایجاد کد گزینشی «ناتوانی علمی معلم برای پاسخ مستدل به سؤال اجتماعی دانش آموز» شد که موجب انحراف ادراک دانش آموز از مسائل اجتماعی می شود. در حیطه عاطفی سه کد گزینشی «آمرانه و جانب دارانه طرح شدن مسائل اجتماعی از سوی معلم»، «انگیزه اجتماعی نداشتن معلم»، و «تشویق رفتارهای غلط دانش آموزان» در کاهش اشتیاق، انگیزه، و رغبت دانش آموز به سمت رفتارها و مسائل اجتماعی تأثیرگذار بود. در حیطه رفتاری نیز چهار کد گزینشی «رفتار نامناسب و پرخاش گرانه معلم»، «منظم نبودن معلم»، «پاسخ گو نبودن به سؤال اجتماعی دانش آموز» و «اظهارات بیش از حد معلم در زمینه مسائل اجتماعی» به دست آمد که موجب تخریب، تزلزل، کج روی، و تنزک در رفتارها و فعالیت های اجتماعی دانش آموز می شود.

۲.۴ اثرپذیری مثبت و منفی مؤلفه دانش آموز از برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟

۱.۲.۴ تأثیر مثبت مؤلفه دانش آموز از برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان

جدول ۴. کدهای گزینشی اثرپذیری پنهان مثبت دانش آموز و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

مثبت			
کدهای گزینشی اثر پنهان دانش آموز	فراوانی	چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان	
صحبت های دوستان در زمینه هنجارها و مسائل اجتماعی	۶	شناختی	ارتقای ادراک اجتماعی دانش آموز
مؤدبانه، مهربانانه، و شوخ طبعانه حرف زدن	۱۲	عاطفی	گرایش بیش تر دانش آموز به ارزش های

۹۲ بررسی تأثیر مؤلفه‌های برنامه‌درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی ...

اجتماعی			دوستان
تقویت علاقه دانش‌آموز به ارزش‌های اجتماعی		۵	علاقه‌مندی دوستان به ارزش‌های اجتماعی
تقویت انگیزه دانش‌آموز نسبت به ارزش‌های اجتماعی		۲	افتخار کردن دوستان به ایرانی بودن
تعالی رفتارهای اجتماعی دانش‌آموز	رفتاری	۳۰	شاخص‌های مطلوب رفتاری دوستان
تثبیت رفتارهای صحیح اجتماعی دانش‌آموز		۳۲	پای‌بندی عملی دوستان به هنجارها و فعالیت‌های اجتماعی

جدول ۴ نشان می‌دهد که اظهارات دانش‌آموزان در حوزه تأثیر مثبت دانش‌آموز بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان در حیطه شناختی کد گزینشی «صحت‌های دوستان در زمینه هنجارها و مسائل اجتماعی» را به دست می‌دهد که موجب ارتقای ادراک اجتماعی دانش‌آموز می‌شود. در حیطه عاطفی سه کد گزینشی «مؤدبانه، مهربانانه، و شوخ‌طبعانه حرف زدن دوستان»، «علاقه‌مندی دوستان به ارزش‌های اجتماعی»، و «افتخار کردن دوستان به ایرانی بودن» نشان‌دهنده تأثیر تقویتی بر گرایش، انگیزه، و علاقه دانش‌آموز به سمت رفتارها و مسائل اجتماعی بودند. در حیطه رفتاری نیز دو کد گزینشی «شاخص‌های مطلوب رفتاری دوستان» و «پای‌بندی عملی دوستان به هنجارها و فعالیت‌های اجتماعی» به دست آمد که موجب تثبیت و تعالی رفتارهای صحیح اجتماعی دانش‌آموز می‌گردد.

۲.۲.۴ تأثیر منفی مؤلفه دانش‌آموز در برنامه‌درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

جدول ۵. کدهای گزینشی اثر پنهان منفی دانش‌آموز و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

منفی			
چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان	فرآوانی	کدهای گزینشی اثر پنهان دانش‌آموز	
انحراف ادراک اجتماعی دانش‌آموز	شناختی	۳	اطلاعات نادرست دوستان در زمینه هنجارها و ارزش‌های اجتماعی
کاهش گرایش دانش‌آموز به هنجارها و ارزش‌های اجتماعی	عاطفی	۵	علاقه‌مند نبودن دوستان به نظام اجتماعی، هنجارها، و ارزش‌های اجتماعی
تشویق دانش‌آموز به رفتارهای ناهنجار		۲	مشوقانه حرف زدن دوستان در زمینه رفتارهای

			ناهنجار اجتماعی
گرایش بیش تر دانش آموز به رفتارهای ناهنجار		۱	بی ادبانه حرف زدن دوستان
افزایش رفتارهای ضد اجتماعی دانش آموز	رفتاری	۳۳	شاخص های نامطلوب رفتاری دوستان
انحراف رفتارهای اجتماعی دانش آموز		۷	پای بند نبودن عملی دوستان به هنجارها و ارزش های اجتماعی

جدول ۵ نشان می دهد که اظهارات دانش آموزان در حوزه تأثیر منفی دانش آموز بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان در حیطه شناختی کد گزینشی «اطلاعات نادرست دوستان در زمینه هنجارها و ارزش های اجتماعی» را به دست می دهد که موجب انحراف ادراک اجتماعی دانش آموز می شود. در حیطه عاطفی سه کد گزینشی «علاقه مند نبودن دوستان به نظام اجتماعی، هنجارها، و ارزش های اجتماعی»، «مشوقانه حرف زدن دوستان در زمینه رفتارهای ناهنجار اجتماعی»، و «بی ادبانه حرف زدن دوستان» نشان دهنده کاهش گرایش دانش آموز به سمت هنجارها و ارزش های اجتماعی بودند و رفتارهای ناهنجار وی را تشویق می کردند. در حیطه رفتاری نیز دو کد گزینشی «شاخص های نامطلوب رفتاری دوستان» و «پای بند نبودن عملی دوستان به هنجارها و ارزش های اجتماعی» حاصل شد که در رفتارهای ضد اجتماعی دانش آموز و انحراف از رفتارهای صحیح اجتماعی تأثیر گذار است.

۳.۴ تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه روش تدریس در برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟

۱.۳.۴ تأثیر مثبت مؤلفه روش تدریس از برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان

جدول ۶. کدهای گزینشی اثر پنهان مثبت روش تدریس و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

مثبت			
چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان	فراوانی		کدهای گزینشی اثر پنهان روش تدریس
ارتقای فهم اجتماعی دانش آموز	شناختی	۱	تدریس مفاهیم اجتماعی در سفرهای علمی
ترغیب دانش آموز به سمت هنجارهای اجتماعی	عاطفی	۱۴	تدریس مفاهیم اجتماعی با استفاده از نمایش
گرایش بیش تر دانش آموز به سمت مفاهیم		۱	تدریس مفاهیم اجتماعی با استفاده از

۹۴ بررسی تأثیر مؤلفه‌های برنامه‌درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی ...

اجتماعی			روش‌های متنوع استفاده‌شده
اصلاح رفتارهای اجتماعی دانش‌آموز	رفتاری	۱۷	تدریس الگوهای عملی رفتارهای اجتماعی با استفاده از نمایش
تعالی رفتارهای اجتماعی در دانش‌آموز		۱۸	تدریس مفاهیم اجتماعی به شکل گفت‌وگو میان معلم با دانش‌آموز
ارتقای هنجارهای اجتماعی در دانش‌آموز مانند کار گروهی		۱۸	تدریس مفاهیم اجتماعی با برقراری مباحثه بین دانش‌آموزان همراه با نظارت معلم

جدول ۶ نشان می‌دهد که اظهارات دانش‌آموزان در حوزه تأثیر مثبت روش تدریس بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان در حیطه شناختی کد‌گزینشی «تدریس مفاهیم اجتماعی در سفرهای علمی» را پدید می‌آورد که موجب ارتقای فهم اجتماعی دانش‌آموز می‌شود. در حیطه عاطفی دو کد‌گزینشی «تدریس مفاهیم اجتماعی با استفاده از نمایش» و «تدریس مفاهیم اجتماعی با استفاده از روش‌های متنوع استفاده‌شده» به دست می‌آید که گرایش دانش‌آموز را به سمت هنجارها و مفاهیم اجتماعی افزایش می‌دهد. در حیطه رفتاری نیز سه کد‌گزینشی «تدریس الگوهای عملی رفتارهای اجتماعی با استفاده از نمایش»، «تدریس مفاهیم اجتماعی به شکل گفت‌وگو میان معلم با دانش‌آموز»، و «تدریس مفاهیم اجتماعی با برقراری مباحثه بین دانش‌آموزان همراه با نظارت معلم» منتج گردید که موجب اصلاح رفتارهای اجتماعی نامناسب دانش‌آموز می‌شود و رفتارهای صحیح اجتماعی دانش‌آموز، از جمله رعایت هنجارهای کار گروهی، را تعالی می‌بخشد.

۲.۳.۴ تأثیر منفی مؤلفه روش تدریس در برنامه‌درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

جدول ۷. کدهای گزینشی اثر پنهان منفی روش تدریس و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

منفی		
چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان	فراوانی	کدهای گزینشی اثر پنهان روش تدریس
تضعیف گرایش دانش‌آموز به سمت مسائل اجتماعی	عاطفی	تدریس مفاهیم اجتماعی صرفاً از طریق سخنرانی
تزلزل هنجارهای کار گروهی در دانش‌آموز		ایجاد فضای غیر دوستانه در مباحثه دانش‌آموزان همراه با نظارت معلم
کاهش رغبت دانش‌آموز به توجه به مسائل اجتماعی		ادای سریع و غیر واضح کلمات در تدریس مفاهیم اجتماعی

جدول ۷ نشان می‌دهد که اظهارات دانش‌آموزان در حوزه تأثیر منفی روش تدریس بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان در حیطه عاطفی سه کد گزینشی «تدریس مفاهیم اجتماعی صرفاً از طریق سخن‌رانی»، «ایجاد فضای غیر دوستانه در مباحثه دانش‌آموزان همراه با نظارت معلم» و «ادای سریع و غیر واضح کلمات در تدریس مفاهیم اجتماعی» را به دست می‌دهد که گرایش و رغبت دانش‌آموز به هنجارها و ارزش‌های اجتماعی را کاهش می‌دهند و گرایش دانش‌آموز به رعایت هنجارهای کار گروهی را متزلزل می‌کنند.

۴.۴ تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه ارزش‌یابی در برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟

۱.۴.۴ تأثیر مثبت مؤلفه ارزش‌یابی در برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

جدول ۸. کدهای گزینشی اثر پنهان مثبت ارزش‌یابی و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

مثبت		
کدهای گزینشی اثر پنهان ارزش‌یابی	فراوانی	چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان
احتساب عادلانه فعالیت‌های اجتماعی دانش‌آموز در ارزش‌یابی نهایی درس مطالعات	۳۰	تقویت تلاش‌های عملی دانش‌آموز در حیطه اجتماع
مبنا قرار دادن کیفیت فعالیت‌های اجتماعی دانش‌آموز به مثابه شاخص ارزش‌یابی نهایی درس مطالعات	۲	اعتلای فعالیت‌های اجتماعی دانش‌آموز رفتاری
برقراری آزمون‌های متعدد و متنوع اصلی و جبرانی طی ترم با هدف حصول نتیجه ارزش‌یابی نهایی درس مطالعات	۳۲	تکمیل تلاش‌های عملی دانش‌آموز در زمینه مسائل اجتماعی

جدول ۸ نشان می‌دهد که اظهارات دانش‌آموزان در حوزه تأثیر مثبت ارزش‌یابی بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان در حیطه رفتاری سه کد گزینشی «احتساب عادلانه فعالیت‌های اجتماعی دانش‌آموز در ارزش‌یابی نهایی درس مطالعات»، «مبنا قرار دادن کیفیت فعالیت‌های اجتماعی دانش‌آموز به مثابه شاخص

۹۶ بررسی تأثیر مؤلفه‌های برنامه‌درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی ...

ارزش‌یابی نهایی درس مطالعات»، و «برقراری آزمون‌های متعدد و متنوع اصلی و جبرانی طی ترم با هدف حصول نتیجه ارزش‌یابی نهایی درس مطالعات» را به دست می‌دهد که تلاش‌های عملی دانش‌آموز در زمینه فعالیت‌های اجتماعی را تقویت و تکمیل می‌کند.

۲.۴.۴ تأثیر منفی مؤلفه ارزش‌یابی در برنامه‌درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

جدول ۹. کدهای گزینشی اثر پنهان منفی ارزش‌یابی و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

منفی			
کدهای گزینشی اثر پنهان ارزش‌یابی	فراوانی	چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان	
احتساب نکردن فعالیت‌های اجتماعی دانش‌آموز در ارزش‌یابی نهایی درس مطالعات	۲۱	تخریب تلاش عملی دانش‌آموز در زمینه فعالیت‌ها و رفتارهای صحیح اجتماعی	رفتاری
اکتفای صرف به نتیجه آزمون پایانی به مثابه نتیجه ارزش‌یابی نهایی درس مطالعات	۱۶	تضعیف تلاش‌های عملی دانش‌آموز در زمینه مسائل اجتماعی	

جدول ۹ نشان می‌دهد که اظهارات دانش‌آموزان در حوزه تأثیر منفی ارزش‌یابی بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان در حیطه رفتاری منجر به پدید آمدن دو کد گزینشی «احتساب نکردن فعالیت‌های اجتماعی دانش‌آموز در ارزش‌یابی نهایی درس مطالعات» و «اکتفای صرف به نتیجه آزمون پایانی به مثابه نتیجه ارزش‌یابی نهایی درس مطالعات» شد که تلاش‌های عملی دانش‌آموز را در زمینه فعالیت‌های اجتماعی تضعیف می‌کند.

۵.۴ تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه محتوای برنامه‌درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟

۱.۵.۴ تأثیر مثبت مؤلفه محتوای برنامه‌درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

جدول ۱۰. کدهای گزینشی اثر پنهان مثبت محتوا و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

مثبت		
کدهای گزینشی اثر پنهان محتوا	فراوانی	چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان
به کارگیری رنگ های زیبا، شاد، و جذاب در جلد و متن کتاب <i>مطالعات</i>	۶	برانگیخته شدن دانش آموز برای مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>
وجود تصاویر متناسب با سن، علایق، و مرتبط با هنجارها و مسائل اجتماعی	۱۶	افزایش گرایش دانش آموز به سمت مطالعه کتاب <i>مطالعات</i> و رفتارهای صحیح اجتماعی
مرغوب بودن کاغذ کتاب <i>مطالعات</i>	۵	گرایش بیش تر دانش آموز به مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>
چیدمان منظم و منطقی مطالب در کتاب <i>مطالعات</i>	۱۱	ارتقای اشتیاق دانش آموز برای مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>
مختصر و مفید نوشته شدن مطالب در کتاب <i>مطالعات</i>	۷	تثبیت رغبت دانش آموز به مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>
متناسب بودن جمله بندی عبارات در کتاب <i>مطالعات</i> با ویژگی های سنی، ادراکی، و علایق دانش آموز	۱۰	تقویت گرایش دانش آموز به مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>
ارائه مطالب کاربردی اجتماعی متناسب با نیازهای روز دانش آموز در کتاب <i>مطالعات</i>	۱	گرایش بیش تر دانش آموز به مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>
ارائه مطالب اجتماعی در قالب داستان های بلند و کوتاه و زندگی نامه بزرگان دوران قدیم و معاصر	۲	تحکیم گرایش دانش آموز به مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>

جدول ۱۰ نشان می دهد که اظهارات دانش آموزان در حوزه تأثیر مثبت محتوا بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان در حیطه عاطفی به هشت کد گزینشی «به کارگیری رنگ های زیبا، شاد، و جذاب در جلد و متن کتاب *مطالعات*»، «وجود تصاویر متناسب با سن، علایق، و مرتبط با هنجارها و مسائل اجتماعی»، «مرغوب بودن کاغذ کتاب *مطالعات*»، «چیدمان منظم و منطقی مطالب در کتاب *مطالعات*»، «مختصر و مفید نوشته شدن مطالب در کتاب *مطالعات*»، «جمله بندی عبارات در کتاب *مطالعات* متناسب با ویژگی های سنی، ادراکی، و علایق دانش آموز»، «ارائه مطالب کاربردی اجتماعی متناسب با نیازهای روز دانش آموز در کتاب *مطالعات*»، و «ارائه

۹۸ بررسی تأثیر مؤلفه‌های برنامه‌درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی ...

مطالب اجتماعی در قالب داستان‌های بلند و کوتاه و زندگی‌نامه بزرگان دوران قدیم و معاصر» منجر شد که موجب تقویت و تحکیم گرایش و اشتیاق دانش‌آموز به مطالعه کتاب *مطالعات اجتماعی* می‌شود.

۲.۵.۴ تأثیر منفی مؤلفه محتوای برنامه‌درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

جدول ۱۱. کدهای گزینشی اثر پنهان منفی محتوا و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

منفی		
کدهای گزینشی اثر پنهان محتوا	فراوانی	چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان
رنگ‌آمیزی نامناسب بخش اجتماعی کتاب <i>مطالعات</i>	۲	گرایش کمتر دانش‌آموز به مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>
نبود تصاویر مرتبط و جذاب در کتاب <i>مطالعات</i>	۱۰	کاهش تمایل دانش‌آموز به مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>
چیدمان غیر منطقی و نامنظم مطالب در بخش اجتماعی کتاب <i>مطالعات</i>	۸	تضعیف رغبت دانش‌آموز به مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>
توضیحات بیش از حد بخش اجتماعی کتاب <i>مطالعات</i>	۱۰	تخریب گرایش دانش‌آموز به مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>
متناسب نبودن جمله‌بندی عبارات بخش اجتماعی کتاب <i>مطالعات</i> با ویژگی‌های سنی، ادراکی، و علایق دانش‌آموز	۷	تردید دانش‌آموز به مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>
ارائه مطالب اجتماعی تکراری در کتاب <i>مطالعات</i>	۱	کاهش گرایش دانش‌آموز به مطالعه کتاب <i>مطالعات</i>

جدول ۱۱ نشان می‌دهد که اظهارات دانش‌آموزان در حوزه تأثیر منفی محتوا بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان در حیطه عاطفی به شش کد گزینشی «رنگ آمیزی نامناسب بخش اجتماعی کتاب *مطالعات*»، «نبود تصاویر مرتبط و جذاب در کتاب *مطالعات*»، «چیدمان غیر منطقی و نامنظم مطالب در بخش اجتماعی کتاب *مطالعات*»، «توضیحات بیش از حد بخش اجتماعی کتاب *مطالعات*»، «متناسب نبودن جمله‌بندی عبارات بخش اجتماعی کتاب *مطالعات* با ویژگی‌های سنی، ادراکی، و علایق دانش‌آموز»، و «ارائه مطالب اجتماعی

تکراری در کتاب *مطالعات* موجب شد که تمایل دانش آموز به مطالعه کتاب *مطالعات اجتماعی* کاهش یابد.

۶.۴ تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه قوانین و مقررات در برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟

۱.۶.۴ تأثیر مثبت مؤلفه قوانین در برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان

جدول ۱۲. کدهای گزینشی اثر پنهان مثبت قوانین و مقررات و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

مثبت		
کدهای گزینشی اثر پنهان قوانین	فراوانی	چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان
رفتار و بیان مؤدبانه، محترمانه، و دوستانه مسئولان مدرسه هنگام اجرای قوانین مدرسه	۲۸	اصلاح و بهبود رفتارهای اجتماعی دانش آموز
پای بندی مسئولان مدرسه به قوانین مدرسه	۴	تکوین رفتارهای صحیح اجتماعی دانش آموز
پای بندی دانش آموزان موفق مدرسه به قوانین مدرسه	۱	تحکیم رفتارهای صحیح اجتماعی دانش آموز

جدول ۱۲ نشان می دهد که اظهارات دانش آموزان در حوزه تأثیر مثبت روش تدریس بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان در حیطه رفتاری به سه کد گزینشی «رفتار و بیان مؤدبانه، محترمانه، و دوستانه مسئولان مدرسه هنگام اجرای قوانین مدرسه»، «پای بندی مسئولان مدرسه به قوانین مدرسه»، و «پای بندی دانش آموزان موفق مدرسه به قوانین مدرسه» منتج شد که موجب اصلاح و بهبود رفتارهای اجتماعی نامناسب دانش آموز می شود و تکوین و تحکیم رفتارهای صحیح اجتماعی در دانش آموز را نوید می دهد.

۲.۶.۴ تأثیر منفی مؤلفه قوانین و مقررات از برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان

جدول ۱۳. کدهای گزینشی اثر پنهان منفی قوانین و مقررات و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

منفی		
کدهای گزینشی اثر پنهان قوانین	فراوانی	چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش آموزان
رفتار غیر محترمانه مسئولان مدرسه با دانش آموز هنگام اجرای قوانین مدرسه	۲۷	تخریب رفتارهای صحیح اجتماعی دانش آموز
پای بند نبودن جامع مسئولان مدرسه به قوانین مدرسه	۳	تضعیف رفتارهای صحیح اجتماعی دانش آموز

۱۰۰ بررسی تأثیر مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی ...

جدول ۱۳ نشان می‌دهد که اظهارات دانش‌آموزان در حوزه تأثیر مثبت روش تدریس بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان در حیطه رفتاری به دو کد گزینشی «رفتار غیرمحترمانه مسئولان مدرسه با دانش‌آموز هنگام اجرای قوانین مدرسه» و «پای‌بند نبودن جامع مسئولان مدرسه به قوانین مدرسه» منتج می‌شود که رفتارهای صحیح اجتماعی دانش‌آموز را تخریب و تضعیف می‌کند.

۷.۴ تأثیرهای مثبت و منفی مؤلفه مکان فیزیکی در برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر تهران چگونه است؟

۱.۷.۴ تأثیر مثبت مؤلفه مکان فیزیکی در برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

جدول ۱۴. کدهای گزینشی اثر پنهان مثبت مکان فیزیکی و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

مثبت			
چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان		فراوانی	کدهای گزینشی اثر پنهان مکان فیزیکی مدرسه
تکمیل ادراک اجتماعی دانش‌آموز	شناختی	۱	استفاده از مضامین اجتماعی در طراحی دکوراسیون کلاس
تقویت رغبت دانش‌آموز نسبت به هنجارهای اجتماعی	عاطفی	۱۳	استفاده از بنری بزرگ با رنگ‌های متناسب و بیان دوستانه و غیر دستوری یک مفهوم اجتماعی
افزایش علاقه دانش‌آموز به مسائل اجتماعی		۱	ایجاد تنوع و تغییر در مضامین اجتماعی دکوراسیون مدرسه
ارتقای رفتارهای اجتماعی دانش‌آموز	رفتاری	۵۰	چیدمان یک و چندگروهی صندلی‌های کلاس هنگام بیان مسائل اجتماعی از سوی معلم

جدول ۱۴ نشان می‌دهد که اظهارات دانش‌آموزان در حوزه تأثیر مثبت مکان فیزیکی مدرسه بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان در حیطه شناختی به دو کد گزینشی «استفاده از مضامین اجتماعی در طراحی دکوراسیون کلاس» ختم می‌شود که موجب تکمیل ادراک اجتماعی دانش‌آموز می‌گردد. در حیطه عاطفی دو کد گزینشی «استفاده از بنری بزرگ با رنگ‌های متناسب و بیان دوستانه و غیر دستوری یک مفهوم اجتماعی» و «ایجاد تنوع و تغییر در مضامین اجتماعی دکوراسیون مدرسه» پدید آمد که نشان‌دهنده افزایش رغبت و علاقه دانش‌آموز به هنجارها و مسائل اجتماعی بود. در حیطه رفتاری نیز کد گزینشی «چیدمان یک و چندگروهی صندلی‌های کلاس هنگام بیان مسائل اجتماعی از سوی

معلم» به دست آمد که موجب ارتقای رفتارهای اجتماعی دانش‌آموز می‌شود.

۲.۷.۴ تأثیر منفی مؤلفه مکان فیزیکی در برنامه‌درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

جدول ۱۴. کدهای گزینشی اثر پنهان منفی مکان فیزیکی و چگونگی تأثیر آن بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی

منفی		
کدهای گزینشی اثر پنهان مکان فیزیکی مدرسه	فراوانی	چگونگی تأثیر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان
امکانات نامطلوب مدرسه در حوزه نیازمندی‌های رشد اجتماعی	۴	تضعیف رغبت دانش‌آموز نسبت به مسائل اجتماعی
بیش از حد نوشته شدن پیام‌های اجتماعی روی دیوارهای مدرسه	۴	تضعیف گرایش دانش‌آموز نسبت به هنجارهای اجتماعی
چیدمان سمیناری صندلی‌های کلاس هنگام بیان مسائل اجتماعی از سوی معلم	۶	تخریب رفتارهای اجتماعی دانش‌آموز

جدول ۱۵ نشان می‌دهد که اظهارات دانش‌آموزان در حوزه تأثیر منفی مکان فیزیکی بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان در حیطه عاطفی به دو کد گزینشی «امکانات نامطلوب مدرسه در حوزه نیازمندی‌های رشد اجتماعی» و «بیش از حد نوشته شدن پیام‌های اجتماعی روی دیوارهای مدرسه» منجر می‌شود که گرایش دانش‌آموز به هنجارها و مفاهیم اجتماعی را کاهش می‌دهند. در حیطه رفتاری نیز کد گزینشی «چیدمان سمیناری صندلی‌های کلاس هنگام بیان مسائل اجتماعی از سوی معلم» به دست آمد که موجب تخریب رفتارهای اجتماعی دانش‌آموز می‌شود.

۵. نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان از اثرگذاری برنامه‌درسی پنهان مدرسه بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان دارد. مؤلفه معلم، در هر دو وجه مثبت و منفی، در حیطه‌های شناختی، عاطفی، و رفتاری بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی اثرگذار است. مؤلفه دانش‌آموز، در دو وجه مثبت و منفی، در حیطه‌های شناختی، عاطفی، و رفتاری بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی اثرگذار است. مؤلفه ارزش‌یابی، در دو وجه مثبت و منفی، بر حیطه رفتاری بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی اثرگذار است. مؤلفه محتوا، در دو وجه مثبت و منفی، بر حیطه عاطفی بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی اثرگذار است. مؤلفه قوانین و مقررات، در دو وجه مثبت و منفی، بر حیطه رفتاری بعد اجتماعی هویت اسلامی -

۱۰۲ بررسی تأثیر مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی ...

ایرانی اثرگذار است. مؤلفه مکان فیزیکی نیز، در وجه مثبت بر حیطه‌های شناختی، عاطفی، و رفتاری و در وجه منفی بر حیطه‌های عاطفی و رفتاری بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی اثرگذار است. تبیین این اثرگذاری در قالب نمودار ۱ نشان داده شده است.

علت و شرط سبب‌ساز اثرگذاری مؤلفه‌های مدرسه‌ای بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان، همان‌گونه که نمودار ۱ نشان می‌دهد، حضور آن‌ها در مدرسه است.

شروط زمینه‌ای (contextual conditions) مؤثر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان کدهای گزینشی مستخرج پژوهش حاضر در هفت مؤلفه معلم، دانش‌آموز، روش تدریس، ارزش‌یابی، محتوا، قوانین و مقررات، و مکان فیزیکی مدرسه هستند که برخی از آن‌ها با پژوهش‌های قبلی هم‌سو و سازگارند که فقط به ذکر نمونه‌هایی اکتفا می‌شود.

نمودار ۱. اثرگذاری مؤلفه‌های مدرسه‌ای بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

گفت‌وگویی معلم با دانش‌آموزان، در حیطه مسائل اجتماعی، زمینه‌ساز ارتقای فهم اجتماعی دانش‌آموزان می‌شود. یمانی و همکاران (۱۳۸۸) و مهدوی و پیلتن (۱۳۸۸) نیز در تحقیقات‌شان به این نتیجه رسیدند که تعامل گفتمانی بین معلم و دانش‌آموز در تکوین هویت ملی آن‌ها اثرگذار است. تقویت گرایش و علاقه در دانش‌آموز نسبت به مسائل اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی با تکنیک‌هایی چون بیان دل‌نشین و جذاب این مسائل توسط معلم محقق می‌شود. در این راستا فانتسوغ (Nawang, 2012) بیان می‌کند دانش‌آموزانی که در مدرسه تشویق می‌شوند تا در فعالیت‌های معنادار مدارس تعامل بیش‌تری داشته باشند، رشد هویتی افزون‌تری نسبت به دیگر دانش‌آموزان دارند. مهدوی و پیلتن (۱۳۸۸) نیز تعامل‌های اجتماعی مبادله‌ای عاطفی (صمیمی) را در تکوین هنجارهای هویت ملی مؤثر می‌دانند. ملایی نژاد (۱۳۸۲) و ریچ و اسکارتر (Rich and Schachter, 2012) نیز بر این باورند که رفتار معلم در کلاس درس مفاهیم مرتبط با هویت ملی را برای آن‌ها درونی می‌سازد و در واقع برای دانش‌آموزان نقش الگو را ایفا می‌کند. پژوهش حاضر نیز شاخص‌های مطلوب رفتاری معلم را در الگوسازی رفتاری برای دانش‌آموزان مؤثر می‌داند. خشن و نامناسب بیان شدن مسائل اجتماعی از سوی معلم رشد عاطفی بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان را تضعیف و تخریب می‌کند. مطابق با گفته‌ی مرکر (Mercier) «احساس حقارت برای انسان بودن زیان‌بار است» (1996). بنابراین، معلمان نباید دانش‌آموزان را تحقیر کنند و جو کلاس باید جوی سالم برای دانش‌آموزان باشد. آدا (Ada, 2012) تأکید می‌کند «روابطی که بر پایه احترام به دیگران باشد پیش‌شرط محیط روانی سالم است» (Sari and Doganay, 2009: 928). رفتار بد، نامناسب، و پرخاشگرانه معلم تنزل رفتارهای صحیح اجتماعی هم‌سو با هویت اسلامی - ایرانی را در دانش‌آموزان ایجاد می‌کند. یمانی و همکاران (۱۳۸۸) بر این باورند که تجارب منفی می‌تواند موجب بروز رفتارهای غیر حرفه‌ای و غیر اخلاقی شود و تأثیر آموزشی منفی بر شکل‌گیری رفتارهای حرفه‌ای داشته باشد.

صحت‌های دوستان، در زمینه هنجارها و مسائل اجتماعی، رشددهنده حیطه شناختی بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان است. مهدوی و پیلتن (۱۳۸۸) نیز تعامل‌های گفتمانی را در تکوین هویت ملی مؤثر دانسته‌اند. مؤدبانه، مهربانانه، دوستانه، دل‌نشین، و شوخ‌طبعانه حرف زدن دوستان تحکیم گرایش دانش‌آموزان به هنجارهای اجتماعی را در پی دارد. مهدوی و پیلتن (۱۳۸۸) نیز به این نتیجه رسیده‌اند.

تدریس مفاهیم اجتماعی در سفرهای علمی زمینه‌ساز ارتقای ادراک اجتماعی دانش‌آموزان است. ملایی نژاد (۱۳۸۲) نیز به این مورد اشاره دارد. تدریس مفاهیم اجتماعی از طریق مباحثه بین دانش‌آموزان، همراه با نظارت معلم، بستر همکاری گروهی را برای آن‌ها مهیا می‌کند و به رشد رفتارهای اجتماعی می‌انجامد. ریچ و اسکارتر (۲۰۱۲) نیز در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که تجربه مطالعه معنادار از سوی دانش‌آموزان به کشف خویشتن خود و اعتماد به هویت کمک قابل توجهی می‌کند.

رفتار و بیان مؤدبانه، محترمانه، مهربانانه، و دوستانه مسئولان مدرسه هنگام اجرای قوانین مدرسه تعالی‌بخش

رفتارهای اجتماعی هم‌سو با هویت اسلامی - ایرانی در دانش‌آموزان است. این مقوله حاکی از اهمیت نحوه اجرای قانون است که اثرگذاری مثبت آن در گرو اجرای مقررات، با در نظر داشتن کرامت انسانی دانش‌آموزان، است. این امر هم‌سو با یافته‌های تورنبرگ (Thornberg, 2009) است که رسالت اصلی سیستم قوانین را پرورش دانش‌آموز خوب می‌داند که در نتیجه آن دانش‌آموز هم قانون‌مدار می‌شود و هم رفتارهای خوشایندی از خود بروز می‌دهد.

استفاده از مضامین اجتماعی در طراحی دکوراسیون کلاس افزایش فهم اجتماعی دانش‌آموزان را به ارمغان می‌آورد. شرفی (۱۳۸۲) نیز بر این باور است.

شروط زمینه‌ای فوق مجموعه‌ای از عوامل اند که در زمان و مکان خاصی جمع شده‌اند تا مسئله‌ای را به وجود آورند (استراس و کربین، ۱۳۹۰: ۱۵۴). در کلامی دیگر شاید بتوان آن‌ها را شروط کافی، مشروط بر تحقق شرط لازم، نیز دانست یعنی تعامل دانش‌آموز با عوامل مدرسه‌ای می‌تواند موجبات رشد یا کاهش بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان را در پی داشته باشد.

از این رو، پیشنهاد می‌شود متولیان آموزش بسترهای تقویت وجوه مثبت را مهیا سازند و تدابیری برای کاهش وجوه منفی مؤثر بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی اتخاذ کنند.

پی‌نوشت‌ها

۱. معیار زنجیره‌ای شاخص تلفیقی از روش نمونه‌گیری زنجیره‌ای (گلوله برفی) و نمونه‌گیری از موارد شاخص است. در واقع، در این روش از فرد اول درخواست می‌شود که فرد دیگری را، که در این زمینه می‌تواند کمک‌کننده باشد، به محقق معرفی کند و به او تأکید می‌شود که فردی را انتخاب کند که بتواند نظری شاخص یا حداقل متوسط از پدیده ارائه دهد، نه این‌که در مقابل سؤالات به ذکر «نمی‌دانم» یا «بله و خیر» اکتفا کند (ادیب حاج باقری و دیگران، ۱۳۹۰: ۳۴-۳۵).
۲. عملیات خرد کردن، مفهوم‌پردازی، و اتصال داده‌های پژوهش کیفی را کدگذاری می‌گویند (استراس و کربین، ۱۳۹۰: ۵۷). در پژوهش حاضر نیز داده‌ها خرد شد، مفهوم‌گذاری شد (برچسب زدن)، مفاهیم برچسب‌زده‌شده در دسته‌های مرتبط گردآوری شد، و نهایتاً مقوله‌های گزینشی نهایی، از اتصال و ترکیب دسته‌های قبل، حاصل شد.
۳. نمونه‌گیری در این پژوهش به شیوه زنجیره‌ای بود ولی در دو منطقه جغرافیایی شمال و جنوب تهران، به علت نبود تمایل برخی از دانش‌آموزان مناسب این پژوهش، که از سوی مسئولان مدرسه معرفی شده بودند، برای همکاری (انجام مصاحبه)، مسئولان مدرسه، به سبب نبود وقت کافی برای بررسی مجدد دیگر دانش‌آموزان مناسب برای

این پژوهش، افرادی را انتخاب می‌کردند که در دسترس باشند. تعداد این افراد چهار نفر (دو نفر در شمال و دو نفر در جنوب تهران) بود.

جدول ۱۶. جدول نشان‌دهنده کدهای باز، محوری، و گزینشی اثر پنهان مثبت معلم بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی دانش‌آموزان

کدهای گزینشی	کدهای محوری	فراوانی	مصاحبه شونده	کدهای باز	رفتاری	
شاخص مطلوب رفتاری معلم	رفتار مؤدبانه معلم	۱	ندا	رفتار مؤدبانه معلم		
	رفتار خوب معلم	معلم	۱	نسیم		مؤدب بودن معلم
			۱	مبینا		رفتار خوب معلم
			۲	پریسا		
			۲	نسیم		
			۱	فاطمه غ		
			۱	نادیا		
			۲	مبینا		اخلاق خوب معلم
	۱	طهورا				
	رفتار دوست‌داشتنی معلم	معلم	۴	فائزه		رفتارهای مقتدرانه و دوستانه معلم
			۱	هدیه		رفتار دوست‌داشتنی معلم
			۱	شقایق		
			۱	فاطمه ش		رفتار مناسب معلم
	رفتار مسئولانه معلم	۱	فاطمه غ	رفتارهای مسئولانه معلم		
	مواجه شدن مدبرانه با مشکلات	۱	آی سودا	نحوه مواجه شدن مدبرانه معلم با مشکلات		
رابطه دوستانه با دانش‌آموز	معلم	۱	طهورا	روابط دوستانه غیر رسمی معلم مطالعات		
		۱	فاطمه غ	رابطه صمیمی معلم با دانش‌آموز		
آراستگی ظاهری معلم	تمیز نوشتن معلم	۱	فاطمه ش	تمیز نوشتن معلم		

	آراستگی ظاهری معلم	۱	زهراج	شیک‌پوشی معلم
		۱	نسیم	اتوکشیده بودن معلم
		۱	یگانه	آراستگی ظاهر معلم
		۱	طهورا	
منظم، دقیق و بابرنامه ودن معلم	منظم بودن معلم	۲	فائزه	منظم بودن معلم
		۱	زهرا مر	
	بابرنامه بودن معلم	۱	فائزه	با برنامه عمل کردن معلم
		۱	سپیده	
	تنظیم دقیق وقت	۱	سپیده	تنظیم دقیق زمان توسط معلم
		۱	یگانه	آن‌تایم‌بودن معلم
نظرخواهی معلم از دانش‌آموز	نظرخواهی از دانش‌آموز	۱	پرپسا	نظرخواهی از دانش‌آموز
متعهد بودن معلم به انجام صحیح وظایف	انجام دل‌سوزانه وظایف شغلی	۱	آی‌سودا	با جان و دل کار کردن معلم مطالعات

منابع

- ابوالحسنی، سیدرحیم (۱۳۸۷). «مؤلفه‌های هویت ملی با رویکردی پژوهشی»، سیاست، دوره ۳۸، ش ۴.
- استراس، انسلم و جولیت کرین (۱۳۹۰). *مبانی پژوهش کیفی فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای*، ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نشر نی.
- ادیب حاج باقری، محسن، سرور پرویزی، و مهوش صلصالی (۱۳۹۰). *روش‌های تحقیق کیفی*، تهران: بشری.
- اکبری، حسین و جلیل عزیزی (۱۳۸۶). «هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه»، *رفاه اجتماعی*، س ۷، ش ۲۷.
- بهنر، جرد و میکائیل وانک (۱۳۸۴). *نگرش‌ها و تغییر آن‌ها*، ترجمه علی مهداد، تهران: جنگل.
- حداد علوی، رودابه، احمد عبدالمهدی، و امیدعلی احمدی (۱۳۸۶). «برنامه درسی پنهان: پژوهشی در یادگیری‌های ضمنی مدرسه؛ مورد: روحیه علمی»، *تعلیم و تربیت*، س ۲۳، ش ۲.
- زهیری، علی‌رضا (۱۳۸۹). *جمهوری اسلامی و هویت ملی*، قم: پژوهشکده علوم و فرهنگ

اسلامی.

سعیدی رضوانی، محمود و عذرا کیانی نژاد (۱۳۷۹). «توجه به برنامه درسی پنهان؛ ضرورتی آشکار در تحقق اهداف ارزشی آموزش‌های دینی»، *تربیت اسلامی*، ش ۳.

شمسیری، بابک و محمودرضا نوشادی (۱۳۸۶). «بررسی میزان برخورداری کتب فارسی، تاریخ، و تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از مؤلفه‌های هویت ملی»، *مطالعات برنامه درسی*، ش ۶.

صنیع اجلال، مریم (۱۳۸۴). *درآمدی بر فرهنگ و هویت ایرانی*، تهران: تمدن ایرانی.

علیزاده اقدم، محمدباقر، محمد شیرینی، و سجاد اوجاقلو (۱۳۸۹). «نقش آموزش در ارتقای شاخص‌های هویت ملی؛ بررسی موردی دانش‌آموزان شهر زنجان»، *تحقیقات فرهنگی*، دوره سوم، ش ۹.

کاسمی، صدیقه و بهروز مهران (۱۳۸۹). «کاوشی در عملکرد مدیریت آموزشی به عنوان مؤلفه‌ای از برنامه درسی پنهان در تربیت ارزشی دانش‌آموزان»، *مطالعات برنامه درسی ایران*، س ۵، ش ۱۷.

لطف‌آبادی، حسین (۱۳۸۰). *روانشناسی رشد ۲: نوجوانی، جوانی، و بزرگسالی*، تهران: سمت. ملایی نژاد، اعظم (۱۳۸۲). «تعمیق هویت ملی از طریق برنامه درسی»، *مطالعات تربیتی و روان‌شناسی*، ویژه‌نامه هویت، ش ۷.

ملکی، حسن (۱۳۸۹). *برنامه‌ریزی درسی، راهنمای عمل*، مشهد: پیام اندیشه.

مهدوی، سیدمحمدصادق و فخرالسادات پیلتن (۱۳۸۸). «بررسی جامعه‌شناختی نقش مدارس در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان (مطالعه موردی دانش‌آموزان سال سوم و پیش‌دانشگاهی شهر شیراز)»، *مطالعات ملی*، ش ۴۰.

مهران، بهروز و همکاران (۱۳۸۵). «نقش مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان در هویت علمی دانشجویان (مطالعه موردی: دانشگاه فردوسی مشهد)»، *مطالعات برنامه درسی*، س ۱، ش ۳.

یمانی، نیکو و دیگران (۱۳۸۸). «چگونه دانش‌جویان پزشکی حرفه‌ای‌گری را در بالین می‌آموزند: یک مطالعه کیفی از تجارب اساتید و کارورزان»، *آموزش در علوم پزشکی*، ش ۲۴.

Phuntsog, Nawang B. (2012). 'The Role of Ethnic Identity in School Engagement: Perceptions of Immigrant Tibetan Adolescents in Select US Public Schools', *Intercultural Education*, Vol. 23, No. 3.

Rich, Yisrael and Elli P. Schachter (2012). 'High School Identity Climate and Student Identity Development', *Contemporary Educational Psychology*, Vol. 37, No. 3.

Sari, Mediha and Ahmet Doganay (2009). 'Hidden Curriculum on Gaining the Value of Respect for Human Dignity: A Qualitative Study in Two Elementary Schools in Adana', *Educational Sciences: Theory and Practice*, Vol. 9, No. 2.

Thornberg, Robert (2009). 'The Moral Construction of the Good Pupil Embedded in School

۱۰۸ بررسی تأثیر مؤلفه‌های برنامه‌دستی پنهان بر بعد اجتماعی هویت اسلامی - ایرانی ...

Rules', *Education, Citizenship, and Social Justice*, Vol. 4, No. 3.

Xiao, Jiamei and J. Mark Halstead (2009). 'Teacher's surveillance and children's subversion: the educational implications of non-educational activities in the classroom', *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Vol. 1, No. 1.